

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім.ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Л. В. Щербін

ФІЛОСОФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ

Навчально-методичний посібник

*для підготовки фахівців напрямку 0303 «Історія» зі спеціальності «Історія»
освітньо-кваліфікаційного рівня 7.030301 «Спеціаліст»
(заочна форма навчання)*

Івано-Франківськ
2011

ББК 63.3
УДК 940.1:930.1
Щ 64

Щербін Л. В. Філософія і методологія історії. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців напряму 0303 «Історія» зі спеціальності «Історія» освітньо-кваліфікаційного рівня 7.030301 «Спеціаліст» (заочна форма навчання). – Івано-Франківськ, 2011. – 36 с.

Науковий редактор

Кугутяк Микола Васильович, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту історії і політології, завідувач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Любов Василівна Сливка, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Івано-Франківського національного медичного університету

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 3 від 9 листопада 2011 р.)*

© ПНУ, 2011,
© Л. Щербін, 2011

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тематичний план дисципліни	7
Плани семінарських занять	8
Самостійна робота.....	17
Програмові вимоги до курсу “Філософія і методологія історії” ...	19
Рекомендовані джерела та література	23
Словник термінів і понять	27

ПЕРЕДМОВА

Важливою складовою теоретичної підготовки сучасного історика є вивчення проблем філософії і методології історії. Навчальний курс «Філософія і методологія історії» ставить за мету філософське осмислення історичного процесу, засад теорії історії, вивчення принципів та методів історичного пізнання. Це передбачає ознайомлення з глибинними тенденціями та закономірностями розвитку історії, причинно-наслідковими зв'язками, з'ясування змісту і мети історії, ролі людини і соціуму, універсального і локального, конкретно-історичного і архетипного, розкриття основних філософсько-історичних моделей – циклічної, лінійної, прогресистської, регресистської, цивілізаційної, постмодерну.

Нормативний курс з філософії і методології історії для студентів спеціальності “Історія” заочної форми навчання читається в 9 семестрі (1 семестр п'ятого року навчання) і передбачає проведення 8 лекційних (16 годин) та 4 семінарських занять (8 годин), на самостійну роботу студентів передбачається 84 години. Завершується курс іспитом.

ЦІЛІ І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. ІЇ МІСЦЕ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Мета курсу:

ознайомити студентів з основними етапами розвитку філософсько-історичної думки від стародавніх часів до наших днів;

показати особливості філософсько-історичних моделей розвитку, проаналізувати форми вияву історичної самосвідомості в його часових вимірах і трансформаціях.

охарактеризувати процес формування філософсько-історичної свідомості української нації;

розкрити суть основних філософсько-історичних напрямків – циклічного, лінійного, прогресистського, регресистського, цивілізаційного, постмодерну;

вивчити основні філософсько-історичні категорії;

оволодіти теоретичними аспектами пізнання історії.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

Знати:

загальні закономірності розвитку історичної самосвідомості людства загалом і української нації зокрема;

основні філософсько-історичні моделі розвитку людства, їх класичну та постмодерну класифікацію;

сучасні характеристики закономірностей історичного прогресу;

основні терміни і категорії філософії історії, роль міжпредметних зв'язків.

предмет та завдання, основні етапи розвитку методології історії;

основні підходи до вивчення проблем історичних законів та закономірностей, ролі особи в історії;

рівні та етапи пізнавальної діяльності історика;

принципи історичного пізнання;

поняття та рівні історичної свідомості, соціальні функції історії;

класифікацію методів історичного дослідження.

Вміти:

застосовувати набуті знання для аналізу історичного процесу, виявлення закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків;

систематизувати і узагальнювати історичний матеріал, робити висновки на основі аналізу різноманітних історичних джерел;

володіти філософським та історичним категоріальним апаратом;

застосовувати філософсько-історичну методологію для здійснення наукових досліджень, зокрема визначення об'єкту, предмету пізнання тощо;

вміти класифікувати наукові методи;

характеризувати історичні знання;

визначати соціальні функції історії та характеризувати рівні історичної свідомості.

СТРУКТУРА ЗАЛКОВИХ КРЕДИТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	лекції	практичні (семінарські), лабораторні заняття	самостійну роботу
Історіософські уявлення в античні та середньовічні часи	2		6
Циклічні моделі філософії історії в період середньовіччя і на початку нового часу	2	2	4
Новосвропейська філософія історії XVII ст.			6
Філософія історії французьких просвітників та їх послідовників у XVII – першій половині XIX ст.	2		4
Німецька філософія історії XVIII – першої чверті XIX ст.	2		4
Основні напрями розвитку історіософської думки у другій половині XIX-XX ст. Позитивістсько-еволюційний підхід до філософії історії.			4
Теорія стадійності історичного розвитку.			4
Соціологічна історія та її трансформація			4
Формування та розвиток критичної філософії історії			4
Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу		2	4
Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу			6
Українська філософсько-історична думка IX – XX ст.		2	4
Закон і закономірність в історії.	2		4
Об'єкт і предмет пізнання історії.			4
Суб'єкт історичного пізнання. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика.	2		4
Методи історичних досліджень.	2		6
Класифікація історичних знань, проблема істинності в історії.			4
Історичний час		2	4
Історична свідомість та соціальні функції історії.	2		4
Разом за 9 семестр	16	8	84

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Історіософські уявлення в античні та середньовічні часи

Тема 2. Циклічні моделі філософії історії в період середньовіччя і на початку нового часу

Тема 3. Філософія історії французьких просвітників та їх послідовників у XVII – першій половині XIX ст.

Тема 4. Німецька філософія історії XVIII – першої чверті XIX ст.

Тема 5. Закон і закономірність в історії

Тема 6. Суб'єкт історичного пізнання. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика

Тема 7. Методи історичних досліджень.

Тема 8. Історична свідомість та соціальні функції історії

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Історіософські концепції раннього християнства, Середньовіччя та епохи Відродження

Тема 2. Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу

Тема 3. Українська філософсько-історична думка ІХ–ХХ ст.

Тема 4. Історичний час

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Історіософські концепції раннього християнства, Середньовіччя та епохи Відродження

(2 год.)

1. Характерні риси християнської філософії історії.
2. Філософія історії св. Августина.
3. Філософія історії Йоахима Флорського.
4. Циклічні моделі соціокультурного процесу епохи Відродження (Н.Макіавеллі, Т.Кампанелла, Дж. Віко).

Ключові терміни: теологія, теоцентризм, агіографія, провіденціалізм, антропоцентризм, гуманізм, утопія, історичний час.

Джерела

1. Августин Блажений. О граде Божьем: в 4 т. – М., 1994.
2. Августин Блажений. Сповідь. – К., 1999.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту.
4. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. – К., 1994.
5. Кампанелла Т. Місто Сонця // Мор Томас Утопія. Кампанелла Томазо. Місто Сонця. – К., 1998.
6. Макіавеллі Н. Державець. – К., 2002.

Література

7. Аверинцев С.С. Порядок космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья (Общие замечания) // Античность и Византия. – М., 1975. – С. 266–235.
8. Барг М.А. Авдиева К.Д. От Макиавелли до Юма: становление историзма. – М., 1998.
9. Бурлацкий Ф.М. Никколо Макиавелли. – М., 2002.
10. Горфункель А. Философия эпохи Возрождения. – М.: Высшая школа, 1980.
11. Мудрагей Н.С. Философия истории Дж. Вико // Вопросы философии. – 1996. – № 1.
12. Паршин А. Средневековая космология и проблема времени // Вопросы философии. – 2004. – № 12.
13. Поцюрко О.Ю. Проблема часу в філософії Августина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Філософія. – 2005. – Вип.13. –С. 6–10.
14. Поцюрко О.Ю. Історія людства як історія “царства земного” і “Царства Божого” у тлумаченні Августина Блаженного // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 16. Філософія. – С. 64–73.
15. Поцюрко О.Ю. Розуміння історії в середньовічній філософії // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 162–172.
16. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. Средневековье. – СПб., 1997.
17. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. От Возрождения до Канта. – СПб., 2002.
18. Чанышев А.А. «Град земной» в эсхатологической перспективе: переосмысление опыта античной истории и гражданской культуры в историософии Августина // Вопросы философии. – 1999. – № 1.
19. Юсам М.А. Макиавелли: карьера чиновника и судьба мыслителя // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2
Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу
(2 год.)

1. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського.
2. Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером.
3. Цивілізаційна концепція А.Тойнбі.
4. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна.
5. Концепція етногенезу Л.Гумільова
6. Концепція “зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона.

Ключові терміни: цивілізація, культура, культурно-історичні типи, панславізм, європоцентризм, габітус культури, виклик-відповідь, творча меншість, пасивна більшість, надлом цивілізації, локальні цивілізації, соціокультурні суперсистеми, флуктуація, соціокультурна динаміка, пасіонарність, етногенез.

Джерела

1. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. – Львів, 2005.
2. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2003.
3. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – СПб., 1995.
4. Сорокин П. Циклические концепции социально-исторического процесса // Режим доступу. – www.abuss.narod.ru/Biblio/
5. Сорокин Питирим Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
6. Тойнбі Дж. Дослідження історії: в 2 т. – К., 1995.
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: в 2 т. – М., 1998.

Література

8. Бажов С.И. Философия истории Н.Я.Данилевского. – М., 1997.
9. Блащишин О.І. М.Данилевський та О.Шпенглер: дві концепції теорії культурно-історичних типів // Схід. – 1999. – №3. – С.56–58.
10. Блащишин О.І. Філософсько-історичні прогнози М.Данилевського: Європа та Росія - сучасні реалії // Схід. – 1999. – № 4. – С.46–49.

11. Бойченко І.В. Філософія історії. – К., 2000.
12. Воробьева О. В. А. Тойнби: опыт постижения истории // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5.
13. Голосенко И.А. Питирим Сорокин как историк социологии // Режим доступу. – [http:// www.soc. ru](http://www.soc.ru)
14. Гончаревський В. Структура цивілізаційної побудови А. Дж. Тойнбі // Вісник КНІ ім. Шевченка. – Історія. – 2007. – №91–93. – С. 136–139.
15. Космина В. Історичний метод Освальда Шпенглера // УІЖ. – 2006. – №6.
16. Космина В. Методологічні контрверзи «дослідження історії» А. Тойнбі // УІЖ. – 2007. – №5. – С. 145–157.
17. Космина В. Теорія культурно-історичних типів М. Данилевського та його методологія історії // УІЖ. – 2006. – №1.
18. Патрушев А.И. Миры и мифы Освальда Шпенглера (1880–1936) // Новая и новейшая история. – 1996. – № 6.
19. Поляков А. Цивилизация как социальная система: теория, политология и метод // Вопросы истории. – 2007. – №11. – С. 52–54.
20. Сколота З. Н. Интерпритация гибели цивилизации в различных исследовательских контекстах // Вестник Оренбургского университета – 2008. – №7. – С. 135–140.
21. Шичалин Ю. «Осевые века» европейской истории // Вопросы философии. – 1995. – №6.
22. Фролов Э.Д. Проблема цивилизаций в историческом процессе // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. – 2006. – Выпуск 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Українська філософсько-історична думка ІХ–ХХ ст.

(2 год.)

1. Формування української філософсько-історичної традиції (ІХ–XIV ст.).
2. Українська історіософія гуманізму (XV–XVII ст.).
3. Дуалістична історіософія Г.Сковороди.
4. Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак).

5. Історіософія українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).
6. Німецький ідеалізм в українській філософії історії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).
7. Філософія історії українського позитивізму другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський).

Ключові терміни: ноосфера, поступ, еліта, каста, нація.

Джерела

1. Грінченко Борис Дмитрович, Драгоманов Михайло Петрович. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994.
2. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
3. Україна: філософський спадок століть // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах : в 2 т. (Вип. 37–40). – К., 2000.
4. Юркевич П.Д. Вибране. – К., 1993.

Література

5. Александрова М.В. Погляди на культуру та цивілізацію в українській філософській думці кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (на прикладі концепцій М.Драгоманова, І.Франка та В.Вернадського) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Наука, культура, постмодерн. Серія: теорія культури і філософія науки. – 2003. – № 579. – С. 25–30.
6. Артюх В. О. Тяглисть історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія. – Суми, 2010.
7. Артюх В. Позитивізм в історіософії Івана Франка // Філософські науки: збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.Макаренка, 2007. – С. 122–128.
8. Артюх В. Про історіософію Дмитра Донцова // Проблеми гуманітарних наук: наукові записки ДДПУ ім. І. Франка. – Дрогобич: НВЦ «Каменярь», 2002. – Випуск десятий. – С. 57–66.
9. Бабенко В. Історіософський зміст поняття «Руська земля» в книжній культурі Давньої Русі ХІ – ХІІІ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2001. – №2. – С. 150–159.

10. Бабенко В. На зорі української філософської думки: митрополит Іларіон (деякі аспекти поглядів давньоруського мислителя в контексті християнських історіософських концепцій // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – №2. – С. 40–47.
11. Бойченко І. В. Філософія історії: підручник. – К., 2000.
12. Бондарчук С. Д. Роль еліти як суб'єкта соціального поступу в історіософії В'ячеслава Липинського: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / С. Д. Бондарчук. – К., 1997. – 17 с.
13. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів, 1956.
14. Будз В. Методологія філософії історії Михайла Грушевського // Режим доступу. – <http://www.narratif.narod.ru/budz05.htm>
15. Будз В. П. Філософія історії Михайла Грушевського. – автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / В. П. Будз. – Львів, 2001. – 19 с.
16. Ващенко В. Методологія Михайла Грушевського у контексті “філософії життя” // Київська старовина. – 2007. – №. 4. – С. 79–104.
17. Ващенко В. Порівняльний аналіз історіософських поглядів М. Костомарова та В. Антоновича // Київська старовина. – 2006. – №. 4. – С. 61–70.
18. Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – 1966. – №1–2. – С. 32–51.
19. Галушко К. Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських “правих”. – К.: Темпора, 2002.
20. Грабович Г. Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – № 10.
21. Дружинінська М.В. Генеза цивілізаційного підходу: Схід-Захід (на прикладі концепцій Г.С.Сковороди та Ж.-Ж.Руссо) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Філософія і культура. Серія: Філософські науки. Теорія культури та філософія науки. – 2001. – № 501. – С. 28–39.
22. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
23. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/ProblemyIstoriografiji/1-ZASHKILNIAK%20Leonid.htm>

24. Лук М. Етнічні ідеї в філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1993.

25. Моисеев Н. Вернадський и современность // Вопросы философии. – 1994. – №4. – С. 3–13.

26. Наточій Л. І. Проблеми дослідження есхатологічних мотивів у світській літературі давньої Русі ХІІ (на прикладі аналізу “повчання Володимира Мономаха” та “Слова о полку Ігоревім”) // Наукові записки Києво-Могилянської академії. Том 63. Філософія та релігієзнавство.

27. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К., 1997.

28. Пінчук Ю. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М.І. Костомарова // УІЖ. – 2007. – № 2. – С. 78–89.

29. Пінчук Ю. Микола Костомарова і Володимир Антонович: єдність ідеї та відмінність методології // Історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 43–52.

30. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії ХVІІ – ХХ століть. – К., 2002.

31. Прицак О. Історіографія і історіософія М.Грушевського. – Кембридж, 1991.

32. Симаков К.В. Концепция реального времени-дления В.И. Вернадского // Вопросы философии. – 2003. – № 4.

33. Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова. – К., 1995.

34. Ставнюк В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів М. Драгоманова // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 46–53.

35. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Нью-Йорк; Дрогобич [Б. в.], 2002.

36. Туровский М.Б., Туровская С.В. Концепция В.И. Вернадского и перспективы эволюционной теории // Вопросы философии. – 1993. – № 6.

37. Україна: філософський спадок століть // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах : в 2 т. (Вип. 37–40). – К., 2000.

38. Чернега Т. М. Г. Сковорода і М. Гоголь: до питання співвідношення містичного та раціонального // Філософські

пошуки. Біля витоків вітчизняного гуманізму. – Випуск XIII. – Львів – Одеса – 2002. – С. 128–137.

39. Чернега Т. М. До проблеми вивчення впливу містико-філософських ідей Я.Бьоме на творчість Г. Сковороди // Наукове пізнання. Методологія та технологія. – № 2 (8). – 2001. – С. 3–8.

40. Чернега Т. М. До проблеми полеміки Григорія Сковороди з православно-церковною ортодоксією // Перспективи. – № 2 (14). – 2001. – С. 19–24.

41. Чернега Т. М. Іманентний трансценденталізм як філософське світорозуміння на прикладі творчості Сковороди // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2003. – Випуск IV. – С. 47–55.

42. Чернега Т. М. Історіософія Григорія Сковороди у трактуванні провідного діяча Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомарова // Перспективи. Науковий журнал. – 2003. – №2–3. – С. 134–140.

43. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.

44. Шакур Н. Специфіка тлумачення історії в українській філософсько-освітній думці XIX – початку XX ст. // <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=478>

45. Яшук Т. І. Філософія історії: курс лекцій. – К., 2004.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Історичний час

(2 год.)

1. Поняття і структура історичного часу.
2. Соціальний час.
3. Календарний час.
4. Хронології.
5. Історичні епохи.

Література

1. Капица С.П. Об ускорении исторического времени // Новая и новейшая история. – 2001. – № 2.

2. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.

3. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006.
4. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.
5. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.
6. Помян К. Порядок часу. – К., 2008.
7. Ракитов А.И. Историческое познание. – М., 1982.
8. Савельева И.М., Полетаев А.В. История и время. В поисках утраченного. – М., 1997.
9. Яковлев В.П. Социальное время. – Ростов, 1980.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Теокосмічні цикли Миколи Кузанського.
2. Філософія історії Ібн-Халдуна.
3. Формування позитивізму у ХІХ ст. Концепція соціального розвитку К.-А. Сен -Сімона.
4. “Закон трьох стадій” О.Конта.
5. Формування “історизму” в новоевропейському напрямі раціональності (В.Гумбольдт, Л.Ранке, Й.Дройзен, К.Мангейм, Ф.Майнеке).
6. Еволюціоністський напрям філософії історії.
7. Ідея прогресу в працях неоеволюціоністів.
8. Концепція “кінця історії” Ф.Фукуями.
9. Переоцінка позитивістських принципів у філософії історії неокантіанців (В.Дільтей, Г.Зімель, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт).
10. Критична історіософія Б.Кроче та Р.Колінгвуда.
11. Критика історизистських схем історії М.Мандельбаумом і К.Попером.
12. Постмодерністська критика історизизму структуралістами. М.Фуко.
13. Постмодерністська критика історизизму нарративістами. І.Берлін.
14. Метаісторія Г. Вайта.
15. Формування та розвиток марксистської теорії стадій суспільного розвитку.
16. Проблема азійського способу виробництва в марксистській формаційній схемі. Еволюція формаційних поглядів К.Маркса і Ф.Енгельса.
17. Формаційні дискусії в СРСР кінця 20-х початку 30-х рр. Проблема давньо-східних держав.
18. Критика і відхід від п’ятичленної формаційної схеми у 80-х – 90-х рр. ХХ ст.
19. Соціологія історії Е.Дюркгайма.

20. Історико-соціологічні концепції М.Вебера.
21. Зародження і становлення школи “Анналів”. М.Блок. Л.Февр.
22. Друге покоління школи “Анналів” (глобальна історія).
Ф.Бродель.
23. Третє покоління школи “Анналів” (антропологічна історія).
24. Соціологія історії Г.Маркузе і Ю.Габермаса.
25. Українська філософія історії першої половини ХХ ст.
Національно-клерикальна філософія історії С.Томашівського.
26. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського.
27. Класократична концепція історії В.Липинського.
28. Волюнтаристична філософія історії Д.Донцова.
29. Історичний факт.
30. Історична інформатика та кліометрія.
31. Історична альтернатива.
32. Випадковість і необхідність в історії
33. Історія як мистецтво.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЯ»

1. Предмет, завдання і проблематика курсу. Джерела, література.
2. Теокосмічна система стародавнього Єгипту.
3. Теократичні та міфологічні уявлення Шумеру, Вавилону й Асирії.
4. Ведійські філософські школи.
5. Історіософія індуїзму.
6. Історіософія буддизму.
7. Вчення Заратустри. Історіософія Авести.
8. Модель історії стародавнього Китаю.
9. Історичний коловорот Сима Цяня.
10. Давньогрецька концепція цінності історії.
11. Створення наукового методу в історії. Геродот і Сократ.
12. Філософія історії Платона і Арістотеля.
13. Розвиток філософії історії в елліністичний період. Історичний коловорот Полібія.
14. Характерні риси римської філософії історії.
15. Характерні риси християнської філософії історії.
16. Філософія історії св. Августина.
17. Філософія історії Йоахима Флорського.
18. Теокосмічні цикли Миколи Кузанського.
19. Філософія історії Ібн-Халдуна.
20. Теорія циклічного кругообігу форм правління Н.Макіавеллі.
21. Космоісторичний рух Т.Кампанелли
22. Циклічна концепція історії Дж.Віко.
23. Розуміння історичного прогресу в раціоналістичній філософії.
24. “Нова Атлантида” Ф.Бекона та його механічно-технологічна утопія.
25. Раціоналістична філософія історії Р.Декарта.
26. Механічний підхід до суспільних явищ Т.Гоббса.
27. Філософська модель історії Дж.Локка та Д.Юма.
28. Вчення Б.Спінози про історичний процес.

29. Загальна характеристика філософії історії французьких просвітителів. Філософія історії Ш.-Л.Монтеск'є.

30. Суспільний договір Ж.-Ж.Руссо та його утопія відновлення природного стану.

31. “Дослід про звичаї та дух народів” Вольтера.

32. Концепції А.-Р. Тюрго і Ж.-А.Кондорсе про безперервність прогресу людського розуму, науки і техніки.

33. Загальна характеристика німецької ідеалістичної філософії історії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Теорія теокосмічного прогресу Г.Лейбніца.

34. Філософсько-історичні погляди І.Канта.

35. «Ідеї до філософії історії людства» Й.Гердера та його етнічна теорія націй.

36. Духовна культура у філософії історії Ф.Шлегеля.

37. Спирально-тріадна система історичного руху Новаліса.

38. Філософія історія Й.Фіхте.

39. Ідея стадійного сходження людства до абсолюту Ф.Шеллінга.

40. Концепція історії Г.Гегеля.

41. Волюнтаристична філософія історії А.Шопенгауера та Ф.Ніцше.

42. Концепція соціального розвитку К.-А.Сен-Сімона і його схема стадійного поступу людства.

43. “Закон трьох стадій” О.Конта.

44. Формування “історицизму” в новоєвропейському напрямі раціональності (В.Гумбольдт, Л.Ранке, Й.Дройзен, К.Мангейм, Ф.Майнеке).

45. Концепція “кінця історії” Фукуями.

46. Еволюціоністський напрям філософії історії.

47. Ідея прогресу в працях неоеволюціоністів.

48. Формування та розвиток марксистської теорії стадій суспільного розвитку.

49. Проблема азійського способу виробництва в марксистській формаційній схемі. Еволюція формаційних поглядів К.Маркса і Ф.Енгельса.

50. Формаційні дискусії в СРСР кінця 20-х початку 30-х рр. Проблема давньо-східних держав.

51. Критика і відхід від п'ятичленної формаційної схеми у 80-х – 90-х рр. XX ст.

52. Соціологія історії Е.Дюркгайма.
53. Історико-соціологічні концепції М.Вебера.
54. Зародження і становлення школи “Анналів”. М.Блок. Л.Февр.
55. Друге покоління школи “Анналів” (глобальна історія). Ф.Бродель.
56. Третє покоління школи “Анналів” (антропологічна історія).
57. Соціологія історії Г.Маркузе і Ю.Габермаса.
58. Переоцінка позитивістських принципів у філософії історії неокантіанців (В.Дільтей, Г.Зімель, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт).
59. Критична історіософія Б.Кроче та Р.Колінгвуда.
60. Критика історичистських схем історії М.Мандельбаумом і К.Попером.
61. Постмодерністська критика історизму структуралістами. М.Фуко.
62. Постмодерністська критика історизму наративістами. Г.Вайт. І.Берлін.
63. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського.
64. Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером.
65. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна.
66. Концепція етногенезу Л.Гумільова
67. Концепція «зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтона.
68. Цивілізаційна концепція А.Тойнбі.
69. Російська релігійно-філософська традиція (В.Соловйов, С.Булгаков, М.Бердяєв).
70. Західноєвропейська релігійно-філософська традиція (П.Тейяр де Шарден, Ж.Марітен, А.Марру).
71. Філософія історії людини: феноменологія і екзистенціалізм (С.К’еркегор, Е.Гусерль, М.Хайдагер, Х.Ортега-і-Гассет, Г. Арендт, Ж.-П.Сартр, А.Камю).
72. Питання єдності всесвітньої історії, її сенсу та мети у екзистенціальній філософії К.Ясперса.
73. Формування української філософсько-історичної традиції (IX–XIV ст.).
74. Українська історіософія гуманізму (XV–XVII ст.).
75. Дуалістична філософія історії Г.Сковороди.
76. Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак).

77. Історіософія українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).
78. Німецький ідеалізм в українській історіософії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).
79. Історіософія українського позитивізму другої половини ХІХ–початку ХХ ст. (В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський).
80. Українська філософія історії першої половини ХХ ст. Національно-клерикальна історіософія С.Томашівського.
81. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського.
82. Класократична концепція історії В.Липинського.
83. Волонтаристична філософія історії Д.Донцова.
84. Загальні принципи наукового пізнання.
85. Об'єкт і предмет пізнання історії. Проблема інтегрального вивчення минулого.
86. Закон і закономірності в історії.
87. Детермінізм в історії.
88. Історична альтернатива.
89. Випадковість і необхідність в історії.
90. Роль особи в історії.
91. Історичний час.
92. Історичний факт.
93. Принципи історичного пізнання.
94. Історик як суб'єкт історичного пізнання, структура світогляду історика.
95. Теоретичний і емпіричний рівень наукового пізнання в історії. Проблема об'єктивності історії.
96. Етапи пізнавальної діяльності історика.
97. Класифікація наукових методів: загальнонаукові, спеціально-наукові методи, міждисциплінарні методи.
98. Математичні методи в історичних дослідженнях.
99. Історична інформатика та кліометрія.
100. Характеристика історичних знань.
101. Історична свідомість.
102. Історична пам'ять.
103. Соціальні функції історії.
104. Історія як мистецтво.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Арон Р. Вступ до філософії історії. – К., 2005.

Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. – К., 2004.

Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – Москва, 1984.

Барг М.А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – Москва, 1987.

Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.

Бойченко І. Філософія історії. – К., 2000.

Габріелян О., Кальной І., Цветков О. Філософія історії. – К., 2010.

Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа «Анналов». – М., 1993.

Данто А. Аналитическая философия истории. – М., 2002.

Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.

Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.

Ельчанинов В. А. Методологические проблемы исторической науки. – Барнаул, 1990.

Жуков Е. Очерки методологии истории. – М., 1980.

Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.

Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.

Иванов А. А. Методология исторической науки. – М., 1985.

Иванов В.В. Методологические основы исторического познания. – Казань, 1991.

Ивин А. Философия истории: Учебное пособие. – М., 2000.

Кареев Н. Теория исторического знания. – Спб., 1913.

Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 1987, 2003.

- Колінгвуд Р. Ідея історії. – К., 1996.
- Коломийцев В.Ф. Методология истории. – М., 2000.
- Косолапов В. Методология и логика исторического исследования. – К., 1977.
- Лосев А. Античная философия истории. – М., 1977.
- Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. – М., 1977.
- Математические методы в исторических исследованиях. – М., 1972.
- Математические методы и ЭВМ в исторических исследованиях. – М., 1985.
- Мельник Л. Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1977.
- Методология истории. – Минск, 1996.
- Могильницкий В. Г. Введение в методологию истории. – М., 1989.
- Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К., 2000.
- Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – К., 2002.
- Ракитов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.
- Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
- Репина Л., Зверева В., Парамонова М. История исторического знания – М., 2004.
- Румянцева М. Теория истории. Учебное пособие. – М., 2002.
- Философия и методология истории. Сборник переводов (под ред. И.С.Кона). – М., 1978.
- Философия истории / под ред проф. А. Панарина. – М., 1999.
- Хвостова К.В., Финн В.К. Гносеологические и логические проблемы исторической науки. – М., 1995.
- Черненко А.А. Причинность в истории. – М., 1983.
- Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.
- Шпанн О. Философия истории. – СПб., 2005.
- Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007.
- Ящук Т. Філософія історії. – К., 2004.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. – М., 1994.

Анкерсмит Ф. Р. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. – М., 2003.

Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии. – М., 2005.

Козеллек Р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.

Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006.

Копосов Н. Как думают историки. – М., 2001.

Кроче Б. Теория и история историографии. – М., 1998.

Курбатов С. В. Историчний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.

Мегилл А. Историческая эпистемология. – М., 2007.

Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка. – К., 2004.

Помян К. Порядок часу. – К., 2008.

Про А. Дванадцять уроков по истории. – М., 2000.

Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів, 2010.

Словарь историка / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазуреля. – М., 2011.

Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Пер. с англ. – М., 2000.

Февр Л. Бои за историю. – М., 1991.

Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб., 2004.

Интернет-ресурси

1. Бібліотека сайту philosophy.ru <http://www.philosophy.ru>
2. Електронна повнотекстова філософська бібліотека Іхтіка <http://ihtik.lib.ru/index.html>
3. Електронна філософська бібліотека <http://filosof.historic.ru>
4. Бібліотека максима Мошкова <http://lib.ru/>
5. Бібліотека Олени Косілової <http://elenakosilova.narod.ru/>
6. Бібліотека філософського факультета ОмГПУ <http://philos.omsk.edu/libery/index/a.htm>
7. Бібліотека Якова Кротова <http://www.krotov.info/>

8. <http://www.philosophy.ru> Бібліотека Інституту філософії
9. <http://www.auditorium.ru/aud/index.php> Бібліотека гуманітарних текстів http://www.emory.edu/INTELNET/virt_bibl.html «Інтелнет» Михайла Епштейна
10. <http://www.arya.ru/biblio/biblio.htm> Бібліотека Арьядхарма - Арійская традиція
11. <http://absolutology.zyq.ru/index.htm> Бібліотека Абсолютологія
12. <http://philos.msu.ru/library> Бібліотека філософського факультету МГУ ім. М.В. Ломоносова
13. <http://www.philosophy.ru/library/> - електронна бібліотека Інституту філософії РАН
14. <http://www.earlham.edu/~peters/gpi/index.htm> - путівник з філософії в інтернеті (англ.)
15. <http://www.nsu.ru/filf/rpha/>

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Абстракція історична – форма пізнання історичного шляхом усвідомленого виокремлення істотних рис описуваної реальності з метою зосередження в межах запропонованої методології на емпіричних параметрах, що у своїй сукупності репрезентують сутність осмислюваної дійсності.

Аксіологія – вчення про цінності.

Альтернатива історична – здатність мислення до оцінки дійсних і уявних варіантів, потенційна можливість вибору.

Базис і надбудова – категорії марксистської соціальної філософії, покликані відобразити взаємовідносини між економічною та іншими структурами, процесами, явищами та сферами життєдіяльності суспільства, зокрема юридичними, політичними, духовними. Економічна структура суспільства, тобто сукупність об'єктивних суспільних відносин, у які вступають люди між собою в процесі матеріального виробництва, визначається як базис, а властиві певному суспільству форми ідеологічного й політичного життя, його державний устрій, притаманні йому правові, моральні, художні, філософські та релігійні погляди, дії, нормативи, відносини, а також організації та установи – як надбудова, що породжується і зумовлюється базисом.

Біографістика історична – у художній літературі один із жанрів; в історичній науці – одна з її галузей, що вивчає діяльність окремих осіб у контексті відповідної епохи. Вважається одним із методів вивчення історії.

Біфуркація – точки розгалуження процесу, які породжують нову лінію еволюції, термін запроваджений бельгійською школою І. Пригожина.

Виклик – відповідь – поняття, запроваджені А. Дж. Тойнбі для позначення однієї з визначальних характеристик ритму існування цивілізацій. Перебіг цивілізаційних процесів і

проходження цивілізацією основних етапів її життєвого кола (виникнення, зростання, злам, деградація, розклад) підлягають закономірній виклик-відповідь, відповідно до якого кожен крок поступу цивілізації постає як адекватна відповідь на виклик довкілля – природного для перших, батьківських цивілізацій; природного та соціального – для наступних. Ці виклики зумовлені дією найрізноманітніших чинників природно-історичного середовища, серед яких Тойнбі відзначає, зокрема, «стимул» країни із суворими умовами життя, «стимул» нової незайманої землі, «стимул» несподіваного удару з боку зовнішнього ворога, «стимул» несприятливого соціального статусу (напр. рабства).

Волюнтаризм – ідеалістична філософія, яка ґрунтується на розумінні волі як першооснови творення діяльності.

Габітус – поняття, запозичене із соціології, означає засвоєння індивідом норм, які вироблені соціальною групою, до якої він належить. Габітус індивіда проявляється у таких диспозиціях: позах, манері розмовляти, стилі життя, політичних, моральних та естетичних судженнях.

Генотеїзм – визнання існування багатьох богів на чолі з одним верховним Богом.

Геоісторія – термін, який використовується для характеристики творчості Фернана Броделя і його основної праці “Середземномор’я і середземноморський світ в епоху Філіпа II”. Новий тип історії, в якій географічний простір інтегрується в історичну темпоральність.

Герменевтика – досвід та наука тлумачення історичних текстів, пам’яток, подій, вчинків, розуміння яких має принциповий характер для ціннісних і пізнавальних регуляцій людської життєдіяльності, відтворення реальної спадкоємності історичної самосвідомості індивідів, спільнот і суспільства.

Гіпотеза історична – форма наукового пізнання, спрямована на раціональну організацію історичного дослідження, сукупність висловлювань, що мають характер, припущень, сформованих на підставі існуючих фактів щодо істотних відношень і зв’язків, вірогідних для досліджуваного об’єкта.

Гносеологія – теорія пізнання.

Горизонт очікування – поняття, яке запровадив німецький історик Р. Козеллек, майбутнє минулого, присутність майбутнього у свідомості людей минулого. Складається із очікування, прогнозів, бажань, надій і страхів.

Деїзм – релігійно-філософська концепція, що ґрунтується на вірі в Бога, який створив світ і далі не втручається в перебіг подій у ньому.

Детермінізм – вчення, яке стверджує, що всі явища пов'язані причинним зв'язком із явищами, які відбулися раніше.

Діалектика – напрям філософії, що досліджує категорії розвитку в їх суперечливому взаємозв'язку; аналіз і хід думки шляхом знаходження і зняття суперечностей.

Діалектика – напрям філософії, що досліджує категорії розвитку в їх суперечливому взаємозв'язку.

Доля – за міфологічним уявленням, в ірраціоналістичних філософських системах, а також у повсякденній свідомості надприродна незбагненна зумовленість, сила, що визначає всі події в житті людини.

Достовірність історичного знання – термін, що вживається у філософських, історичних і логіко-методологічних дослідженнях як головна характеристика обґрунтованості, доказовості, безперечності знання; це знання суб'єктом пізнання істинності знання як факту.

Евристика – сукупність інтелектуальних прийомів і засобів, які сприяють науковим відкриттям і винаходам.

Екзистенціалізм або філософія існування – напрям у філософії ХХ ст., що розглядає людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі.

Еклектика – змішання та безмежне поєднання різноманітних, різнорідних і несумісних понять під приводом подолання в них протилежностей і створення різнопланового та неординарного в системі єдиного цілого.

Емпіризм – філософський напрям, який орієнтується на отримання знання тільки з почуттєвого досвіду та припинює можливості теоретичного пізнання.

Есхатологія – релігійне вчення про кінцеву долю світу і людства, про кінець світу та страшний суд.

Закон – необхідний, істотний, стійкий, повторювальний зв'язок явищ буття у світі.

Закономірність – форма вираження закону стосовно розуміння і пояснення буття у світі.

Знання історичне – це сукупність ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної дійсності.

Ідеалістичне розуміння історії – філософсько-історичне тлумачення сукупного розвитку як заснованого визначальною мірою на ідеях, волі, вірі, прагненнях, теоріях, ученнях, свідомості людей.

Ідеальний тип – теоретична конструкція, схема, яка спочатку створюється в уяві дослідника, а потім співвідноситься з емпіричною реальністю. Категорія, запропонована відомим німецьким ученим ХХ ст. М. Вебером у 1904 р. для дослідницької практики в галузі політології й соціології. Утворення абстрактних ідеальних типів є для Вебера не метою, а засобом дослідження.

Ідіографічний метод – запропонований неокантіанцями Баденської школи (запроваджений В. Віндельбаном і докладно розроблений, під назвою індивідуалізуючого, Г. Ріккертом) метод гуманітарних наук про культуру, що покликаний забезпечувати автентичне осмислення індивідуальних рис історичних явищ шляхом їх характеристики як неповторних цінностей культури.

Історизм – уперше термін почав вживати німецький історик Ф. Шлегель у 1797 р., у своїх фрагментарних зауваженнях з філології, вказавши на неісторичність “популярної філософії” ХVІІІ ст., позбавленої “всіх персональних індикацій”. Тим самим він утверджував розуміння історичності всієї дійсності, яка осмислювалась як “індивідуальні” зміни в часі (“розвиток”). Нині цей термін означає: 1) загальний, методологічний принцип історизму, включений у структуру матеріалістичної діалектики; 2) історизм як духовно-культурний рух ХІХ ст.; 3) історизм як вид і спосіб історичної думки, що сприяв академічному становленню історичної науки, вирізняючи її пізнавальну стратегію від природничих наук.

Історико-антропологічний підхід – підхід до аналізу історичних актів і явищ, що склався в історичній науці в другій половині ХХ ст. Сутність його полягає в розгляді історії як науки про суспільну людину, яка діє в часі, історичному просторі. Виник на підставі світоглядних орієнтацій, виражених у концентрованому вигляді в антропологічному принципі філософії, що поширювався в ХІХ ст. і набув розвитку в низці сучасних філософських напрямів, а також внаслідок взаємодії історії з антропологією, психологією та іншими науками.

Історична інформатика – напрям історичної науки, що виник на стику джерелознавства, інформатики, квантативної історії, в його основі лежить формалізація і комп'ютерна обробка історичних джерел, розробка і використання нових комп'ютерних технологій дослідження, створення комп'ютерних програм навчання.

Історична інформатика – наукова дисципліна, яка вивчає закономірності процесу інформатизації історичної науки та освіти. В її основу покладено сукупність теоретичних і прикладних знань, необхідних для створення й використання в дослідницькій практиці машиночитаних версій історичних джерел усіх видів. Охоплює велике коло проблем, пов'язаних з одержанням, використанням, зберіганням та поширенням історичної інформації. Термін вперше вжито у 1992 р. Історична інформатика, почала складатися наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в ході подальшого розвитку кількісних методів історичного дослідження і розробки нових інформаційних технологій на основі використання електронно-обчислювальних машин нового покоління.

Історична свідомість – одна з категорій історичної науки, яка характеризує процес визрівання та самоусвідомлення суспільством своєї суті, свого “Я”; одна з форм суспільної свідомості, що дає змогу людству осмислено відтворювати, реконструювати свій поступальний рух у часі; раціональний досвід, накопичений людством у процесі його соціально свідомої природоперетворювальної діяльності, найвища духовна й етична цінність людини.

Історичний процес – зміна суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками.

Історичний факт – це об'єктивна подія чи явище минулого; форма людського знання.

Історія понять – напрям соціальної історії, що сформувався в 1960 – 1970-х роках і досліджує становлення політично-соціальної термінології, яка відображає в історичних текстах зв'язаний із сучасністю набутий суспільний досвід з елементами планування майбутнього.

Історія уявлень – має на меті зрозуміти, яким люди минулого бачили своє місце у світі, який зміст вкладали у свої вчинки, вивчає уявлення індивідів і груп про навколишній світ, про суспільство, про себе та про інших.

Квантативна історія (кліометрія) – область історичної науки, що ґрунтується на використанні кількісних методів дослідження.

Кількісні методи історичного дослідження – методи, що застосовуються для аналізу історичних явищ на підставі кількісних показників.

Контент-аналіз – це метод кількісної обробки великих масивів документів, розроблений в американській соціології; метод, що ґрунтується на зведенні тексту документа до обмеженого набору певних елементів, які піддаються кількісній обробці. Застосування його дозволяє виявити частоту появи в тексті характеристик, що цікавлять дослідника.

Концепція історична – головний задум, провідна ідея історичного дослідження, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта пізнання, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація принципів понять, які в сукупності утворюють чітку пояснювальну схему.

Культурно-історичний тип – термін запроваджений М. Данилевським для позначення локалізованих в історичному часі та просторі великих соціокультурних формувань, що у своїй сукупності утворюють всесвітню історію.

Матеріалістичне розуміння історії – філософське вчення про історичний процес, що ґрунтується на визнанні вирішальної ролі

суспільного матеріального виробництва у формуванні, поступі та функціонуванні соціуму і розглядає історію як прогресивний природно-історичний процес зміни конкретно-історичних типів суспільства.

Метафізика – розділ філософії, що займається дослідженнями первинної природи реальності, буття і світу як такого.

Метод – це спосіб дослідження, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей.

Методологія історії – теоретична дисципліна історичної науки, що досліджує і впроваджує вироблену історичною думкою та історіографічною практикою систему пізнавальних правил, принципів, операцій і методів, які використовуються в професійній історіографії для досягнення правдивої реконструкції минулої людської дійсності. Методологія історії ґрунтується на теорії історії, що поділяється у свою чергу на метатеорію (теорія історичного процесу) та об'єкт-теорію (теоретичні конструкції історичної науки), і на історичну гносеологію (теорія пізнання).

Міф – символічне відображення та наївне бачення світу в образах богів і напівбогів, відповідна оцінка певних ситуацій, які мали місце в житті конкретних народів у певний час на початку історії.

Міфологія – система сакрального знання різних народів, що ґрунтується на традиційних переказах та характеризується метафоричністю, вірою в чудо.

Монада – проста субстанція, елемент структурного організованого буття світу.

Морфологія історії – поняття вжите О. Шпенглером для позначення автентичного вчення про морфогенез, внутрішні форми історії та її живе буття, взяте у співвіднесенні з власним існуванням особистості.

Наррація – конкретний опис історичного опису історичного минулого або матеріалізації наукових знань, що розглядається з точки зору методики, техніки підготовки тексту.

Необхідність і випадковість – категорії, що виражають різні рівні зв'язків досліджуваного об'єкта: необхідність обумовлена внутрішньою причиною, а випадковість – зовнішньою.

Номотетичний метод – за І. Кантом це спосіб законодавчої діяльності розуму та встановлення ним законів і правил пізнання. Неокантіанці розширили це поняття. В. Віндельбанд називав цей метод генералізуючим, Г. Ріккерт – як метод наук про природу, принципово відмінний від ідіографічного, індивідуалізуючого методу. Номотетичний метод уможлиблює спрощення та узагальнення екстенсивного й інтенсивного розмаїття явищ, але з іншого боку призводить до збіднення й стереотипізації наших уявлень про багатовимірну дійсність.

Ноосфера – реальність, за якої розум, наука і керована ними людська діяльність стають чинниками планетарного масштабу.

Об'єктивність – принцип, що забезпечує отримання істинного знання про минуле, адекватне його розуміння та опис.

Онтологія – вчення про буття.

Пам'ять історична – здатність людської свідомості відтворювати минуле; стійка система уявлень про минуле, які існують у суспільній свідомості.

Пантеїзм – вчення, що отожднює Бога з природою, світом.

Повсякденність історична – соціально-філософський термін, що позначає певний зріс взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє і опосередковане спілкування людей.

Позитивізм – філософія з претензією на статус науки, що проголошує єдиним джерелом знання емпіричні дані.

Поле досвіду – поняття запроваджене Р. Козеллеком для означення минулого, яке присутнє у сучасному. Означає яким чином воно стає для них теперішнім. Складається з сукупності пережитих подій, про які можна згадувати.

Провіденціалізм – релігійно-філософська концепція, яка ґрунтується на усвідомленні причин усіх подій як вияву волі Бога.

Прогрес і регрес – категорії, за допомогою яких досягається проблема історичного поступу. Прогрес – сходження вгору, рух вперед. Регрес – рух по низхідній.

Просопографія – дослідження колективних біографій груп, які відрізняються від іншої частини суспільства професією, родом занять і соціальним статусом.

Релятивізм – заперечує ідею універсальних законів та універсальних істин, всі вчення, знання і практичний досвід відносні.

Рушійні сили історії – чинники, здатні істотно вплинути на перебіг історичних подій.

Сенсуалізм – учення, яке розглядає відчуття людини як єдине джерело знання.

Серійна історія – напрям історичних досліджень, який вивчає сукупність (серій) відносно однорідних фактів і документів, їх еволюції та змін упродовж довготривалого відрізка часу.

Синергетика – міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів саморганізації і виникнення, підтримки, стійкості та розпаду структур різної природи.

Синтелектика – періодизація інформаційно-культурного розвитку людства, головним принципом якої є зміни у способі переказу інформації (мова – писемність – електричні сигнали – комп'ютери).

Телеологія – вчення про доцільність не лише поведінки людини, а й розвитку природних явищ, історичних подій.

Тотальна історія – історія життєдіяльності людей в конкретному просторово-часовому проміжку, яка розглядається істориком у всіх доступних йому аспектах; термін запроваджений школою “Анналів”.

Утопія – докладний, структурно організований опис уявного суспільства, модель ідеального, позбавленого недоліків суспільного устрою, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах.

Філософія історії – філософський напрям, що займається вивченням проблем смислу історії, її закономірностями, головним напрямком розвитку людства та історичним пізнанням. Термін вперше запропонував Вольтер.

Футурологія – уявлення про майбутнє людства; галузь знань, що охоплює перспективи соціальних процесів.

Холізм – термін, який використовується для характеристики принципу цілісності.

Хроніка – запис історичних подій у хронологічній послідовності, один з основних видів середньовічних історичних творів.

Цивілізація – форма існування живих істот, наділених розумом; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, суспільного розвитку загалом; процес становлення громадянського суспільства; відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні.

Час вісьовий – термін, запропонований К. Ясперсом для характеристики історичних процесів, перебіг яких відбувається між 800 і 200 рр. до н. е., коли відбувся кардинальний поворот в історії і з'явилася людина такого типу, який зберігся і донині.

Час історичний – час, наповнений історичними подіями і залежить від їх характеристик, запроваджено В. Дільтеєм.